

ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА ОПОВІДАННЯ ІВАНА ФРАНКА «ГУЦУЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ»

Святослав ПИЛИПЧУК

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української фольклористики імені акад. Ф. Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів
ORCID: 0000-0002-7445-6233
pylypchuk.sviat@gmail.com*

У статті проаналізовано оповідання Івана Франка «Гуцульський король». З'ясовано, що цей незавершений твір письменника написано на основі уснословесних матеріалів, які автор зафіксував 1898 р. під час тривалого відпочинку у селі Довгополе на Гуцульщині. Фольклоризм цього зразка малої прози виявляється і на змістовому (опрацьовано популярний фольклорний сюжет про кривавого «устеріцького мандатора» Карла Гердлічку), і на формальному (збережено особливості народного оповідного стилю) рівнях. Іван Франко для викладу історії про жорстокого цісарського урядника, який, прикриваючись боротьбою із численними ватагами «розбійників-опришків», упродовж понад чверті століття своїми загонами озброєних «пушкарів» наганяв жах на гуцулів, використав так зване оповідання з обрамленням. Тип такого оповідання вирізняється «обгортанням» основної історії додатковою, яка виконує функцію прологу та епілогу. У ролі вступного та завершального акордів письменник зужив оповідку про ніч без сну через сильний зубний біль і дальшу зустріч із народними майстрами стоматологічної страви, батьком і сином Освіцінськими. Старий гуцул Андрій Освіцінський, який деякий час був вїтом Довгополя, мав великий життєвий досвід і вмів прецікаво розказувати. Спершу він поділився своїми знаннями щодо поводження з капризним родом зубів (принагідно натякає на обізнаність із замовляннями від зубного болю), а потім, за спонукою вдячного пацієнта (хворий зуб було швидко і безболісно вирвано), перейшов до згадок про колишні часи, акцентуючи увагу на історії злетів і падіння мандатора Карла Гердлічки. У магістральну сюжетну лінію, у якій ідеться про злочинне владарювання урядника і його раптовий крах (доживав віку в бідності, покинутий усіма) через четверту за ліком молоду зрадливу дружину, вплетено й інші відомі в усній словесності мотиви. Зокрема, згадано про особливості опришківства у першій половині ХІХ ст., про традиційні заняття гуцулів, про відгомін революційних подій 1848–1849 рр. і діяльність славного Лук'яна Кобилиці у долині Черемоша. Підкреслено, що, незважаючи

на глибоку закоріненість у фольклорі, у «Гуцульському королі» виразно відчутна «печатя духу» неперевершеного майстра слова Івана Франка.

Ключові слова: Гуцульщина, замовляння, мандатор, оповідання, опришки, примовки, усна словесність, фольклоризм.

FOLKLORE SOURCES OF IVAN FRANKO'S SHORT STORY "THE HUTSUL KING"

Sviatoslav PYLYPCHUK

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Folklore Studies
named after Academician F. Kolessa
Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv
ORCID: 0000-0002-7445-6233
pylypchuk.sviat@gmail.com*

The article analyzes Ivan Franko's short story «*The Hutsul King*». It is established that this unfinished work is based on the oral lore samples recorded by the author in 1898 during his extended stay in the village of Dovhopole in the Hutsul region. The folklorism of this specimen of short prose manifests itself both on the semantic level (the processing of a popular folk plot about the bloodthirsty «Usteriky mandator» Karl Herdlichka) and on the formal level (the preservation of features of the traditional folk narrative style).

In presenting the story of a cruel imperial official who, acting under the pretext of fighting numerous gangs of «highwaymen» (opryshky), for more than a quarter of a century terrorized the Hutsuls with his detachments of armed «gunners», Ivan Franko employed the so-called framed narrative. This type of storytelling is characterized by the «envelopment» of the main story within an additional one that functions as a prologue and an epilogue. As the opening and closing chords, the writer used a tale about a sleepless night caused by severe toothache and a subsequent encounter with folk masters of dental treatment, the Osvitsinsky father and son.

The elderly Hutsul Andriy Osvitsinsky, who for some time served as the headman of Dovhopole, possessed extensive life experience and was an exceptionally engaging storyteller. At first, he shared his knowledge about dealing with the capricious nature of teeth (incidentally hinting at his familiarity with incantations against toothache), and later, prompted by the grateful patient (the aching tooth having been removed quickly and painlessly), he turned to recollections of bygone times, focusing on the story of the rise and fall of the mandator Karl Herdlichka.

The dominant plot line, revealing the criminal rule of the official and his sudden downfall (he ended his days in poverty, abandoned by everyone) caused by his fourth, young and treacherous wife, is interspersed with other well-known motifs of oral

tradition. In particular, the narrative touches upon the characteristic features of the *opryshky* movement in the first half of the nineteenth century, the traditional occupations of the Hutsuls, the reverberation of the revolutionary events of 1848–1849, and the activities of renowned Lukian Kobylitsia in the Cheremosh Valley. It is emphasized that, despite its deep rootedness in folklore, «*The Hutsul King*» distinctly bears the «imprint of spirit» of the unsurpassed master of the word Ivan Franko.

Key words: *Hutsul region, incantations, mandator, short story, opryshky, ritual formulas, oral lore, folklorism.*

Постановка проблеми. У художній спадщині Івана Франка є чимало творів із виразною фольклорною основою. Одним із таких є оповідання «Гуцульський король». Автор щедро наснажив оригінальний текст уснословесними матеріалами, органічно вплив їх у художню канву цього зразка малої прози. До аналізу Франкового «Гуцульського короля» дослідники вдавалися нечасто. Однією з причин, очевидно, був той факт, що письменник не завершив оповідання, і тривалий час воно залишалося поза літературним обігом. Проте після того як Михайло Возняк віднайшов рукопис твору і опублікував його, з'явилися поодинокі відгуки. Дослідники зосередилися на з'ясуванні ідейно-тематичного багатства художнього полотна і лише принагідно торкнулися питання фольклоризму. Зважаючи на уснословесну зумовленість оповідання, ґрунтовне вивчення означеного аспекту вкрай важливе для стереометричного прочитання твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед франкознавців до докладнішого вивчення «Гуцульського короля» вдавалися Іван Денисюк [5], Ростислав Чопик [10], Микола Легкий [6], Олександра Салій [7] та ін. Професор Денисюк розглянув оповідання у контексті Франкової «гуцульської прози», підкреслив його локальний колорит. На художній довершеності твору, попри формальну незавершеність, наголосив Ростислав Чопик. Микола Легкий запропонував комплексний огляд «Гуцульського короля», де, окрім представлення історії написання, змістово-формальних параметрів, рецепції у критиці, частково зосередився на встановленні першоджерел оповідання. Як один із яскравих зразків «гуцульського тексту» оцінила твір Олександра Салій, підкресливши успішну реалізацію складного філософського питання (неодмінність покарання злочинця) на тлі точного зображення гірського життя. Про фольклорні основи «Гуцульського короля» у студіях згаданих дослідників ідеться лише частково, тому докладне з'ясування цього аспекту вельми актуальне.

Метою статті є встановлення фольклорних першоджерел оповідання Івана Франка «Гуцульський король».

Виклад основного матеріалу дослідження. Оповідання «Гуцульський король» належить до циклу Франкових «гуцульських оповідань». На жаль, твір залишився незавершеним і за життя автора не побачив світла денного. Ба більше, якби не пильна пошукова робота Михайла Возняка в архіві письменника, то про цей цікавий зразок малої художньої прози Івана Франка взагалі б не знали. На рукопис

оповідання авторитетний франкознавець натрапив випадково, коли вивчав досвід Франкової коректурної роботи. Про знахідку М. Возняк висловився так: «Оповідання Франка писане на зворотних сторінках частин рукопису «Розвою поглядів на вселенну» Андрю Діксона Вайта в перекладі Івана Петрушевича. Ця книжечка вийшла під № 137–138 другої серії «Літературно-наукової бібліотеки» видавничої спілки в 1906 р. і одержала відгук Івана Франка у 12-й книзі «Літературно-наукового вісника» за 1906 р. (с. 509). Останнє відзначаємо для визначення дати написання Франкового оповідання. Франко виправив рукопис перекладу Петрушевича й, очевидно, провадив коректуру. Таким чином, він міг мати весь рукопис перекладу чи його частини в себе і використав чисті зворотні сторінки перекладу для писання свого оповідання. На жаль, поки що немає доказу, коли саме писав Франко це оповідання: у 1906 чи 1907 р. Та й збереглося воно не повністю: бракує другої сторінки й кінця... В архіві Івана Франка (ф. 3, № 386) зберігається також список оповідання, зроблений невідомою рукою (24 с.), у якому теж немає тексту другої сторінки автографа. У цьому списку останнє речення закінчене: «І не те, аби люди його обминали, але сам він немов жахається людей». Список датований – «8. IX»...» [1, с. 5]. На основі рукопису та списку М. Возняк підготував твір до друку. «Гуцульський король» з'явився на сторінках першого випуску видання «Іван Франко. Статті і матеріали» 1948 р., себто трохи більше як через 40 років після написання.

По суті, «Гуцульський король» став художньо вивершеною авторською версією (зі значними змінами) народних оповідань про жорстокого устеріцького мандатора Карла Гердлічку (Грдлічку, Герлічку). Цей сумнозвісний австрійський поліцейний і судовий урядник через своє немилосердне поводження з гуцулами упродовж багатьох років викликав страх у мешканців гір, тож став негативним героєм багатьох оповідок, де, як правило, згадувалося про котресь із його злодіянь. І. Франко в часі свого тривалого перебування на Гуцульщині мав нагоду неодноразово чути згадки про це від свідків подій. Особливо немилосердним був Гердлічка до опришків. Якщо котрий із них через необережність давався до рук «пушкарів» (озброєних стрільців), то обов'язково потрапляв на суд «праведний» до устеріцького мандатора. Бунтівникові у такому разі годі було сподіватися вийти живцем від «справедливості» кривавого цісарського урядника. Після тривалих мук і тортур звинуваченого у причетності до опришківської ватаги зазвичай карали на горло. Ось як свідчить сучасний історик Іван Банах про способи боротьби Гердлічки із бунтарями: «У 1817 році стає відомо про Штолу. Мирон Штолюк із села Розтоки на правому березі Черемоша (тепер Чернівецька область) зібрав ватагу в 30 осіб і ходив горами й долами, у тому числі й Закарпаттям, Поділлям і Волощиною. Новаків випробовував на твердість – на долоню клав розпечену букову грань: хто витримував, того брав у ватагу. «Комору» мав на кичері біля села Барвінків на буковинському боці Черемоша. Його довго не могли піймати. Терпець урвався після вбивства у серпні 1829 року Андрія Кундака на прізвисько Каштан, вїта села Стебні. Десь тоді до Коломийського циркула прислали

мандатора Карла Грдлічку. За походженням чех, за молодих літ, здається, сам ходив з опришками – попри те, що домінія включала Косів, Кути і Пістинь, своїм осідком зробив Устеріки, ближче до головного поля діяльності. Оскільки військова поліція в горах була неефективною, Грдлічка набрав пушкарів (гірських стрільців) з числа місцевих мешканців і старшим над ними поставив Юрія Павличука на прізвисько Юріштан... У 1830 році Юріштан зловив Штолу... в Розтоках. Коли його привели до Грдлічки, той відразу затопив кулаком в лице: – А це ти рабував людей? – Йой, пане, пане! Чому ви не били мене там, у лісі, а лиш тепер, ек маю руки з'єзані. Штолу повісили в Білозерці по сусідству з Розтоками...» [11].

У вступній частині оповідання «Гуцульський король» І. Франко точно означив час і місце фіксації історії. Йдеться про літо 1898 р. у гуцульському селі Довгополе. Саме там і тоді письменник разом із родиною відпочивав над бистрими водами Білого Черемоша. Побут у Довгополі під опікою приязного о. Івана Попеля тривав із 10 липня до кінця серпня. Після виснажливої праці у Львові Іван Франко повністю віддався відпочинку. Намагався впіймати рибу у Черемоші (у листах із прикрістю змушений був констатувати майже абсолютне безриб'я місцевої ріки), збирав гриби, ходив у гори. Попри загальну вакаційну атмосферу, письменник усе ж не уникав нагоди занотувати оригінальні фольклорно-етнографічні матеріали, спілкуватися з колоритними гуцулами, пізнавати унікальний гірських дух карпатського краю.

У Довгополі І. Франко познайомився з вельми балакучим старшим чоловіком, колишнім війтом села Андрієм Освіцінським, якого всі кликали Мандрика. Під час тривалих бесід із Мандрикою письменник дізнався чимало цікавого про давніші часи на Гуцульщині. Особливо прикметні оповідки Франко записав. Такими були історії про останніх опришків та жорстокі розправи влади над ними. Призбираний матеріал згодом з'явився друком на сторінках п'ятого тому «Етнографічного збірника». Опубліковано було передусім прозові та поетичні свідчення про опришка Мирона Штолу. У контексті оповідок про трагічну життєву історію одного з останніх карпатських бунтівників-одчайдухів постійно виринали згадки про Гердлічку та Юріштана як представників австрійської влади, які вчинили криваву розправу над Штолою. Оповідання старого Освіцінського докладно висвітлювали інформацію про злого устеріцького мандатора. Зрештою, про злочинні дії цього гірського владаря письменник знав і раніше від знайомих гуцулів, які навіть багато років по смерті Гердлічки згадували про нього з острахом.

У часі короткої співпраці з часописом «Зоря» І. Франко на сторінках двотижневика надрукував цікаві записи Целіни Бурачинської з Криворівні, у яких ішлося, зокрема, і про останні роки життя вікопомного мандатора. Публікація у 6-му числі «Зорі» за 1886 р. супроводжувалася таким редакційним коментарем: «Минулого року напечатали ми... цікаві споминки о. Вітошинського про Антошка Ревізорчука, в котрих так важну роль грав мандатор камеральний устеріцький Грдлічка. Була там також згадка про отамана пушкарів Юріштана. Тепер дістали ми од п-ни Б. з Криворівні дальший цікавий причинок до історії Гуцульщини в тих часах,

а іменно пісню про Юріштана і Грдлічку, записану од Христини Пелінючки... і коротку замітку про Грдлічку, списану також з оповідання старого гуцула Піценка» [3, с. 103]. У згаданій пісні увагу зосереджено на одному з численних злочинів Юріштана (убивство писарського слуги), яке він учинив, не хвилюючись за наслідки, адже перебував під надійним протекторатом Гердлічки. Однак у контексті з'ясування першоджерел написання «Гуцульського короля» вартіснішою є оповідь гуцула Піценка, де, окрім іншого, згадано про жебрацьку старість і «собачу» смерть колись грізного мандатора. «Він був дуже недобрий, – згадував Піченко. – У него в Устеріках то такі були кримінали та темниці, що ніде на цілі гори і Підгір'є таких нема. За одно марне слово, то мучив в темниці християнина і цілий рік. Але як вже котрого розбійника зловив, то так мучив, що най Бог боронить. Він був дуже багатий, бо був камеральний мандатор і завідував дуже багато селами... Він мав цілу гвардію добре узброєних людей, що звались пушкарями..., а найстаршим над ними був власне війт Юріштан. Як мандаторії знесли, а завелись Bezirksamt-и, то і Гердлічка стратив свою посаду в Устеріках, а натомість дістав посаду канцелісти в Кутах. Але тут якось йому не велося і він швидко дістав відпустку. Часи змінилися, колишній достаток розтратився, а колишній пострах гуцулів, «гірський цісар» розпився і умер під плотом у Кутах» [3, с. 104].

Ще одним важливим джерелом для твору стали свідчення Йогана Фаєра, «пенсіонованого завідателя тартаків в Устеріках». Матеріали від Фаєра І. Франко зафіксував того ж 1898 р. в часі літнього відпочинку у Довгополі. Колишній «завідатель тартаків» зазначав: «Грдлічка жив у феральтерії, а в сусіднім будинку була канцелярія – там сидів його юстіціарій Антульський. В тім будинку були великі пивниці – то була славна «Грдлічкова неволя». Багато там людей погубило, багато там натерпілося муки, набризькало людської крові... Ті пивниці ще були до недавна, аж перед двома роками мій сусід велів їх засипати. Юріштан був найстарший над пушкарями. Я сам був при тім, як йому надавали цісарську декорацію – медаль за заслуги. Грдлічкова жінка умерла в Устеріках. Він сам не був багатий; коли відходив з Устерік, то єго річи зафантовано; крісла єго ще й досі є у устеріцького жида. Паперів по нім в Устеріках не лишилося ніяких, а як що й було, то по скасуванні мандаторії забрано до Кут» [9, с. 40].

Окреме оповідання про Гердлічку та Юріштана 1898 р. І. Франко записав і від згаданого Андрія Освіцінського. Мабуть, саме цю історію від старого гуцула автор узяв за основу «Гуцульського короля». «Герлічка, – розповідав А. Освіцінський, – як його скасували з мандатора, жив у Кутах. Бідував дуже, всі за него забули. Я вже був війтом (1856–1860), то прийшов сми раз до него, а він лежить на голій постели. «Ади, каже, Андрею, які мя чиряки обсіли!» А у него рани по цілім тілі. Так і вмер, ніхто й не заглянув до него. Трафилися наші люди і віднесли го до гробу» [9, с. 36].

У контексті аналізу циклу Франкових гуцульських оповідань цей «некомплектний» твір про некоронованого владаря досить ґрунтовно розглянув Іван Денисюк. Дослідник назвав «Гуцульського короля» вдалою мистецькою обробкою розповіді

гуцула [5, с. 104]. Із таким означенням важко не погодитися, адже якщо порівняти фольклорні записи із власне художнім твором, то, попри тематичну суголосність, «мистецькі» і не тільки відмінності очевидні, і виявляються вони на різних рівнях тексту. Передусім письменник вніс суттєві корективи у зміст, змінив акценти оповіді, по-іншому пояснив причини втрати могутності Карла Гердлічки, запропонував оригінальну авторську версію історії останніх років життя устеріцького мандатора. У народних оповіданнях втрату мандаторського статусу аргументовано урядовою реформою («скасування мандаторій») та переведенням Гердлічки на іншу посаду у Кути, де йому «не велося». У І. Франка ж запропоновано значно драматичніший перебіг подій, до кінця витримано інтригу з розкриттям таємниці раптового падіння «гуцульського короля» з «трону». Аби підкреслити сенсаційність відходу кривавого мандатора, двадцятип'ятилітнє перебування Карла Гердлічки при владі у творі охарактеризовано так: «А пан в Устеріках сидить, як заклятий. Відколи до нас прийшов, то який був тоді, такий живе й досі. Хіба виріс, огрубів, ще грізніший зробився. Ані один волосок не посивів, голос не послаб, хода не подалася. Три жінки мав і одну за одною поховав, а сам байдуже. З четвертою оженився, балі справляє, гостий – панів із Косова, та з Кут, та Бог зна відки частує, а гуцулів катує. Ми вже думали, що він вічний, що ніколи його не збудемося, що нам його пан Біг на вічне покаяніє зіслав» [8, т. 22, с. 497–498].

Тривале і незмінне перебування «гуцульського короля» при владі у творі охарактеризовано за допомогою прислів'я «Сидів, як медвідь у гаврі». Цю приповідкову формулу І. Франко надрукував у «Галицько-руських народних приповідках», щоправда, у дещо іншому варіанті: «Жиє, як медвідь у гаврі». Значення паремії дослідник пояснив так: «Нікуди не виходить із хати, нелюдяний чоловік» [2, с. 519]. Через цю словесну формулу авторові вдалося образно означити Гердлічкову натуру, адже він упродовж майже чверті століття не покидав означеного гуцульського терену і повсякчас підтверджував репутацію «нелюдяного чоловіка». Загалом народні приповідки часто вплетено в оповідь Андрія Освіцінського. У такий спосіб засвідчено органічність використання коротких і довершених прислів'яних виразів у потоці мовлення.

Отож, зважаючи на попередній стан справ, зникнення Гердлічки стало для усіх цілковитою несподіванкою. У це не зразу й повірили і за звичкою «при лихій годині кляли одні одних...: «А бодай тя Герлічкова неволя не минула!» [8, т. 22, с. 498]. Ніхто, властиво, не цікавився долею колишнього всемогутнього мандатора, настільки осоружним за роки своєї сваволі він став для гуцулів. Потім воліли не згадувати. «Про устеріцького пана, – наголошено в оповіданні, – швидко й зовсім забули. Хто йшов попри його двір, попри ті пивниці, де й досі ще на стінах червоніла гуцульська кров, той хрестився та відвертав лице, та щодуху спішив далі. Кому там було в голові питати: де дівся пан і що з ним сталося? От слава Богу, що минулося страховище! Бодай не вертало ніколи!» [8, т. 22, с. 498]. Автор зумисне витримав напругу, свідомо не поквапився зірвати запону таємниці зникнення «гуцульського короля». До продовження загадкової Гердлічкової

історії він іде неквапливо, вкладаючи в уста Андрія Освіцінського «свою правду» про карколомний зигзаг долі, який перевертає усе з ніг на голову, перетворює колись непохитного владаря у зламаною, упослідженого старця.

Про справжню причину раптової відставки устеріцького мандатора оповідач дізнався лише через п'ять років і то цілком випадково. Освіцінський у якійсь нагальній справі змушений був поїхати до Коломиї, де заночував у давнього знайомого. Під час дружньої вечірньої бесіди товариш випадково прохопився, що має тепер сусідом «гуцульського короля». Після зацікавлених розпитів Мандрики саме коломийський приятель виклав «королівський» секрет. І. Франко, як уже було згадано, не прийняв викладених у фольклорних творах реальних, але, на його письменницький смак, банальних пояснень і запропонував свою версію Гердлічкової трагедії, де основною винуватицею стала уже четверта за ліком значно молодша і охоча до авантюрих пригод дружина мандатора. Вона не тільки викрала усі заощадження чоловіка, а й безсоромно втекла з давнім «любасом». Цей подвійний удар нагло підкосив «устеріцького пана», зумовив передчасний крах його, здавалося, вічної кар'єри.

В оповіданні досить виразно наświetлено кульмінаційний момент психологічного та фізичного зламу незмінного мандатора. Коли після втечі зрадливої жінки він на додачу виявив ще й спорожнілі скрині, то «три дні й три ночі сидів як остовпілий на однім місці, не їв і не спав, але тяжко зітхав і кліпав очима, ніби плакав, але сльози не йшли, а коли устав по трьох днях, то його не пізнали..., був сивий, як лунь, поморщений, зламаний, мов у ступі заопиханий» [8, т. 22, с. 499]. По тих трьох днях заціпеніння та гірких роздумів пан Гердлічка сподівався ще якось залагодити ситуацію, тому подався до Кут, де мешкали родичі його жони. Але сподівання повернути якщо не її, то бодай частину грошей виявилися марними. Усі його поривання родичі досить швидко уговкали згадкою про заволодіння таємними документами, що викривають і засвідчують численні протиправні діяння мандатора. Повернувшись додому ні з чим, ще більше розчарований і розчавлений, Гердлічка випустив усіх ув'язнених із пивниць, розпустив пушкарів, продав маєтки і подався до Коломиї у надії спокійно дожити віку. Але людська кривда не минає без наслідків. Безжурної старості пан мандатор не зазнав. Його жінка, отой Божий бич за невинно пролиту гуцульську кров, прогайнувавши з любасом викрадені статки, повернулася до законного мужа, прогнала присталу вдовичку і щоденно влаштовувала старому пекло на землі. Ця сімейна «ідилія» з неодмінними «криками, бійкою і лайками» тривала доти, доки однієї зимової ночі, повертаючись додому, п'яна Гердлічкова жона впала десь під плотом і замерзла. Відтоді він ще більше усамітнився: «сидить у своїй хаті, як заповітний, виходить хіба вечором, не говорить ні з ким, і ніхто не заходить до нього, зовсім як у пустині» [8, т. 22, с. 500]. Цим акордом обривається Франків рукопис оповідання.

Можемо здогадуватися про дальший текст, у якому могло би йтися про повчальний аспект, особливо якщо зважити, що історію вкладено в уста схильного до

моралізаторства Андрія Освіцінського. Зрештою, навіть цього незавершеного тексту достатньо, аби зрозуміти, що у творі закладено ідею віри у Божу справедливість. Злочинець не може безкарно провадити свої темні діла, рано чи пізно прийде розплата. Слушно висловилося про генеральний задум твору Олександра Салій, зазначивши, що «в «Гуцульському королі» ідея Божого промислу криється у ганебному фіаско всемогутнього «короля», устеріцького мандатора Гердлічки, який усе життя тримав гуцулів у страху...» [7, с. 52–53]. Схожого висновку дійшов і відомий франкознавець Микола Легкий, який підкреслив: «У філософсько-психологічному оповіданні Франко порушив проблему індивідуальної та соціальної природи деспотизму. На кожного кривавого й страшного тирана обов'язково знайдеться свій тиран, не менш жорстокий та свавільний. Пасіонарна особистість нерідко виявляється слабкою й безпорадною, коли відчуває таку ж силу характеру в іншій особистості» [6, с. 418]. Отже, у творі автор виразно накреслив лінію осмислення важливої філософської теми: «провина і покарання за неї».

У контексті оповіді про жорстокого устеріцького мандатора, на перший погляд, принагідно згадано про одну важливу історичну подію. Йдеться про революційні події 1848 р. більш знані як «Весна народів». Ці тектонічні зрушення на геополітичній мапі тогочасної Європи пройшли повз згаданий закуток гуцульського краю і лише глухим відгомоном прокотилися долиною Черемошу. Свої згадки про гуцульський подзвін подій 1848–1849 рр. старий Освіцінський підкріпив розповіддю про зустріч із Лук'яном Кобилицею та його численними прибічниками під час славного і водночас небезпечного агітаційно-революційного походу Карпатами, де лунали заклики до боротьби за утвердження прав і свобод селянства. Коли під залізною владною рукою Гердлічки серед стероризованих устеріцьких і довколишніх гуцулів не відбувалося нічого, то по той бік Черемошу кипіли активні змагання. «Бачимо, – свідчив Освіцінський, – як по буковинським боці, отут за рікою, люди юрбами ходять, кричать щось про свободу, а серед них кілька хлопів на конях, з колокольцями та білими ручниками переперезані, як до шлюбу. Питаємо: хто то? чого хочуть? Кажуть нам: «То Лукин Кобилиця з Плоскої, наш посол, він нам привіз із Відня свободу, каже нам, що відтепер маємо бути самі в собі, нікого не знати над собою, крім Бога і цісаря!» А ми слухаємо й вухам своїм не віримо. Ні, се не для нас! Йой, Госпідку, аби лише пан з Устерік не довідався!» [8, т. 22, с. 497]. Загалом Лук'ян Кобилиця досить швидко здобув широку популярність, до нього йшли за порадою, про нього говорили, про нього складали співанки, оповідали легенди про героїчні подвиги. І. Франка зацікавила ця непересічна особистість, яка відіграла важливу роль у пробудженні самосвідомості українського селянства. Уже 1902 р. для «Записок Наукового товариства імені Шевченка» учений підготував ґрунтовну розвідку під назвою «Лук'ян Кобилиця. Епізод із історії Гуцульщини в першій половині ХІХ ст.», де на основі широкої джерельної бази виклав історію життя і боротьби цього сміливого і дещо авантюрного гуцула. Окрім історичних документів, для малювання цілісного образу народного героя письменник активно послуговувався фольклорними

матеріалами. Зокрема, використав і записи від Андрія Освіцінського, які перед тим художньо опрацював у «Гуцульському королі». У науковій студії інформацію подано так: «Про об'їзд Кобилиці селами понад Черемошем оповідав мені Освіцінський у Довгополі. На моє питання, чи бачив він сам Кобилицю, відповів: «О, видів! Сидів на коні, білим рушником переперезаний, з ментальом¹ на грудях, а довкола нього гуцули, в-одно з пістолет стрільють та криччи: віват! Отак переїхали через Коньитин, Довгополе, Стебне, аж до Устя Путилова» [8, т. 47, с. 271]. Отже, якщо повернутися до аналізу художнього твору, то варто наголосити, що згадка про Лук'яна Кобилицю зовсім не випадкова, а вмотивована одразу кількома чинниками. Передусім вона додає правдивості оповіді, підкреслює оперування реальними фактами. Також ця колоритна історична сценка підсилює контрастність ситуації: з одного боку, гуцули активно борються за права і свободи, а з іншого – змагаються під тягарем тиранічної влади мандатора і бояться проявити будь-яку ініціативу.

І. Франко у «Гуцульському королі» використав своєрідний принцип обрамлення, де основну історію взято в «лещата» іншої, необхідної для правильного відчитування сенсів та зрозуміння контексту. Як правило, ця «рамкова» частина є одночасно і вступом до магістральної теми, і її підсумком. Ініціальну роль виконує оповідь про нестерпний зубний біль автора та його дружини і дальший порятунок, що несподівано надійшов від «народних майстрів стоматологічної справи» [6, с. 417]. Старий Освіцінський разом із сином, який перейняв від нього фах «цирулика», радо приступають на допомогу «панам». Спершу гуцул з'ясовує причини страждання. Процедуру «діагностики» старий супроводжує відповідним коментарем, де ділиться досвідом кількадесятирічного спостереження за зубами і повідає секрети безпомилкового визначення «претендента» на виривання. Мовлячи про тонкощі стоматологічної справи, Освіцінський зізнається: «Зуб також має свою натуру. Треба її знати, треба з ним уміючи» [8, т. 22, с. 492]. Хоча він і фахівець із виривання зубів, проте не квапиться беззастережно й одразу виконати цю процедуру, воліє спершу з'ясувати, чи нема іншої ради. Та «інша рада» була досить поширена серед гуцулів. Ідеться про замовляння, або ж примівки, від зубного болю. У дієву силу примівок вірили і часто до них вдавалися. До речі, того ж 1898 р. на прохання І. Франка народний учитель із Довгополя Остап Галевич записав у селах косівщини декілька замовлянь, які входили в репертуар місцевих «примівників і примівниць». Серед зразків була примівка від болю зубів із такими словами:

«Я тебе, больичко, не лишью, не грішью.
Я тебе, больичко, вібираю, візиваю, вікликую...
...з зубий, з під зубий...
Вібираю, візиваю я тебе,
Ножами вірубую, серпами віжинаю,

¹ Про цей «менталь» (медаль) як символ посольської місії докладніше йдеться у згаданій студії «Лук'ян Кобилиця. Епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.» [8, т. 47, с. 248–288].

Косами вітинаю, димами вічиджую,
Вогнями віпальною, граблями загібаю,
Мітлами охабленими замітаю» [4, с. 65–66].

Отож після огляду «болезнаго зуба» («посмотрив його пальцем») Освіцінський прирік його на рвання. Вирок одразу ж спритно і делікатно виконав син Іван. Як справжній майстер своєї справи старий гуцул після довершення екстракції дає найважливіші поопераційні настанови. Зокрема, зазначає: «Тепер лише водички-плинички, вимити йимку» [8, т. 22, с. 493]. Згадка про «водичку-плиничку» у «цирульницькій» пораді виразно засвідчує, що цей чоловік не лише прихильник радикальних методів у стоматологічній справі, а й визнає позитивний магічний вплив замовляльних словесних формул на капризний і вередливий рід зубів. Справа у тім, що у знахарському обряді проти зубної хворості майже обов'язковим атрибутом була вода, яка у примівках означувалася як «плиничка». Із контексту оповідання можна здогадатися: старий Освіцінський за потреби теж практикував примівницький підхід до тамування зубного болю. Якщо запропоновану тезу висновувати винятково з тексту оповідання, то вона може видатися недостатньо обґрунтованою. Проте є додаткові аргументи на потвердження здогаду. 1898 р. в «Етнографічному збірнику» під назвою «Гуцульські примівки» було надруковано більше 20 зразків замовлянь. Ці тексти магічно-сакрального фольклору записали Василь Козарищук та вже згадуваний Остап Галевич. Останній провадив сеанси у Довгополі, де одним із респондентів став саме Андрій Освіцінський. Щоправда, від колишнього війта Галевич зафіксував лише «примівку від лойки (гадюки)». Цей факт хоч і не пов'язаний безпосередньо із замовлянням зубного болю, однак засвідчує належність старого гуцула до когорти примівників-практиків.

Вступ завершується успішним виконанням складної стоматологічної процедури: під анестезійним впливом невтомного балакання старого Андрія Освіцінського його син Іван за допомогою «порядно заіржавілих цирульницьких кліщів» майстерно вирвав «болезнаго» зуба спершу панові, а потім і його дружині. Невпинна бесіда досвідченого гуцула, котра спершу тематично трималася в гравітаціоному полі таємниць «цирульницької» справи і була перемішана делікатним вихвалянням синові вправності, поступово перейшла на спомини про старі порядки і про колишнє життя горян. Саме у цей момент безсистемна мозаїка коротких оповідок Освіцінського перейшла у головне русло: докладний виклад історії про крах горезвісного устеріцького мандатора Карла Гердлічки. Очевидно, у фіналі твору, який, на жаль, не зберігся, рамка мала б закритися і з відповідним дидактичним коментарем повернути читача до вихідної точки.

Спершу Андрій Освіцінський, зважаючи на погожу, а за означенням гуцулів ще й «робучу» літню днину, відпустив сина Івана до сіна, а вже по тому за склянкою гарячого чаю розпочав свою оповідь про минувшину. Мав намір поділитися історією про знаного Мирона Штолу, встиг навіть повідомити, що цей опришок був йому майже ровесником, що перед тим заробляв на життя дарабництвом, що походив із сусіднього села Стебник, що ходив щонеділі до Довгопільської церкви, що

разом із трьома легіями був повіщений у Білоберізці. Однак несподівано старий гуцул звернув на інше, згадавши про затятого переслідувача опришків пана Гердлічку. Кількома виразними штрихами оповідач засвідчив надмірну жорстокість мандатора щодо кожного бодай навіть запідозреного у причетності до опришківської (у його розумінні однозначно розбійницької) ватаги. Зрештою, Освіцінський зосередився на зображенні спершу величі, а потім раптового падіння цього непересічного представника влади. Свідомо інтригуючи, «цирулик» на початку історії про «гуцульського короля» зазначив: «Я бачив його, як був аж такий великий, що аж нам, усім гуцулам, сонце заступав, та й бачив його, як зробився такий маленький, що лише у дошки класти» [8, т. 22, с. 496]. Що стало причиною карколомного повороту в долі Гердлічки досить докладно висвітлено в оповіданні. На початку зосереджений на інформуванні про події і вчинки та досить скупий на оцінні судження та емоційні реляції Освіцінський усе ж коротко охарактеризував мандатора. «Страшний чоловік був, – наголосив оповідач. – Він тут, у горах, своїми штуками опришків робив, навмисно робив, аби пускати страх по гуцулах і збиткуватися над ними... Та й держав він нас в руках! Матінко Христова, так держав, що ми за страхом та погрозою світу божого не бачили» [8, т. 22, с. 496].

Франкове оповідання вирізняється оригінальною формою викладу. Спершу слово забирає сам автор, потім передає його Андрієві Освіцінському (в оповіданні він представлений як яскравий представник оригінального гірського племені). І за зовнішнім виглядом, і за особливостями поведінки, і за своєрідністю мовлення це типовий гуцул. Під час бесіди старий послуговується традиційними для цього карпатського регіону розмовними фразами. До вітальних формул «Помагай Біг», «Йик ночували, ірщені» цей досвідчений чоловік додає характерні і на перший погляд надто улесливі звертання «паничу пишний», «мої любенькі», «мій панчику пишний і чымний», «панечко молода», пересипає колоритну бесіду стійкими вставними конструкціями на кшталт «крий Боже», «бодай були здорові», «дай му Боже царство», «Бог мені свідок», «ховай Боже» та ін.), а той, своєю чергою, – старому приятелю з Коломиї. Таке багатоголосся, або ж, фігурально кажучи, естафета правдивих свідчень самих гуцулів, сприяє динаміці твору, дає відчуття ефекту присутності. Оскільки письменник взорувався на фольклорні оповідання, то спробував максимально наблизити виклад до живої народної «конверзації». Зрештою, Франкові вдалося успішно впоратися із завданням, передати стилістику мовлення талановитого народного бесідника. Налаштованість на точність у відтворенні фольклорного стилю, автор, як уже було зазначено, порушив у змістовій площині, де неодноразово відступив від уснословесного прототипу. Відхід від першоджерела, мабуть, зумовлений інтенцією письменника ускладнити сюжетну колізію, загострити перебіг подій, додати ефекту несподіванки.

Висновки й перспективи дальшого дослідження. Франків незавершений філософсько-психологічний твір «Гуцульський король», що органічно входить до так званого циклу «гуцульських оповідань», має виразну фольклорну основу. Письменник під час написання взорувався на цілу низку народних оповідань

про «устеріцького мандатора» Карла Гердлічку. Окрім власне усних історій про жорстоку владну поведінку представника австрійської влади та про його майже жебрацьку самотню смерть, у художню тканину твору вплетено чимало іншого уснословесного контенту (мотиви опришківських оповідань, уривки замовлянь від зубного болю, приповідкові вислови, формули вітань та побажань, типові фольклорні нарративні стратегії та ін.). Успішне поєднання цього «народного добра» під дахом літературного зразка засвідчує Франкове глибоке знання фольклорної традиції гуцулів і його вміння творчо переосмислити уснословесний матеріал, не збитися на банальне повторення почутого. Отже, хоча за основу «Гуцульського короля» взято народну прозу, хоча й використано характерний для усної словесності тип нарації, усе ж І. Франко створив цілком оригінальне художнє полотно, де за впізнаваним традиційним фольклорним парканом збудовано (властиво, таки не добудовано, зважаючи на незавершеність рукопису) новий будинок із цінними гуцульськими оздобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возняк М. Примітка. *Іван Франко. Статті і матеріали*. Львів : Видавництво Львівського державного університету, 1948. Збірник перший. 5 с.
2. Галицько-руські народні приповідки. Львів, 2006. Т. II. 817 с.
3. Грдлічка і Юріштан. Зоря. Львів, 1886. Ч. 6. С. 103–104.
4. Гуцульські примівки. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 41–82.
5. Денисюк І. Гуцульські оповідання Івана Франка. *Літературознавчі та фольклористичні праці* : у 3 т., 4 кн. Т. 2: Франкознавчі дослідження. Львів, 2005. С. 95–106.
6. Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці. Львів, 2023. 608 с.
7. Салій О. «Сей край невичерпаної краси»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Київ : Наукова думка, 2018. 324 с.
8. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.
9. Франко І. Опришок Мирон Штола. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 32–40.
10. Чопик Р. Ессе homo. Добра звістка від Івана Франка. Львів, 2002. 232 с.
11. Банах І. Австрійський порядок і реновація Галичини. III. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2021/banah-austrijskyj-poryadok-iii.htm>

REFERENCES

1. Vozniak, M. (1948). Prymitka. [Note] Ivan Franko. Statti i materialy. [Ivan Franko. Articles and materials]. (Vol. I), (p. 5). Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho derzhavnoho universytetu. [in Ukrainian].
2. Halytsko-ruski narodni prypovidky. [Galician-Ruthenian Folk Proverbs]. (2006). (Vol. II), Lviv. [in Ukrainian].

3. Hrdlichka i Yurishtan. [Hrdlichka and Yurishtan]. (1886). Zoria. [] (No. 6), (pp. 103–104), Lviv. [in Ukrainian].
4. Hutsulski prymivky. [Hutsul Sayings]. (1898). Etnohrafichnyi zbirnyk. [Ethnographic collection] (Vol. V), (pp. 41–82), Lviv. [in Ukrainian].
5. Denysiuk, I. (2005). Hutsulski opovidannia Ivana Franka. [Ivan Franko's Hutsul Stories]. Denysiuk I. Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: U 3 t., 4 kn. [Literary and Folkloristic Studies]. (Vol. 2: Frankoznavchi doslidzhennia), (pp. 95–106), Lviv. [in Ukrainian].
6. Lehkyi, M. (2023). *Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retsepsiia v krytytsi.* [The Prose of Ivan Franko: Poetics, Aesthetics, and Critical Reception]. Lviv. [in Ukrainian].
7. Salii, O. (2018). «Sei krai nevycherpanoi krasoty»: hutsulskyi tekst v ukrainskii khudozhnii prozi kintsia XIX – pochatku XX stolittia. [«This Land of Inexhaustible Beauty»: The Hutsul Text in Ukrainian Fiction of the Late 19th and Early 20th Centuries]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Franko, I. (1976-1986). *Zibrannia tvoriv : u 50 t.* [Collected works: in 50 volumes]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
9. Franko, I. (1898). Opryshok Myron Shtola. [The Outlaw Myron Shtola]. Etnohrafichnyi zbirnyk. [Ethnographic Collection]. (Vol. V), (pp. 32–40). Lviv. [in Ukrainian].
10. Chopyk, R. (2002). *Ecce homo. Dobra zvistka vid Ivana Franka.* [Ecce Homo. The Good Tidings from Ivan Franko]. Lviv. [in Ukrainian].
11. Ivan Banakh. Avstriiskyi poriadok i renovatsiia Halychyny [Ivan Banach. Austrian order and the renovation of Galicia]. Retrieved from <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2021/banah-austrijskyj-poryadok-iii.htm>

Стаття поширюється
на умовах ліцензії відкритого
доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 14.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.04.2026